

A gondolkodó Veres Péter

Az író, gondolkodó, művész számára a munka nem foglalkozás, nem is szerep, hanem tudatosan és elkötelezetten *vállalt sors*. „A létezés egyetlen tartalma és formája azonosulás valamely ügyel, eszmével, közösséggel. Ember, aki Jeremiás és Ézsaiás, mert nem lehet más, akinek a siker, a hír, a dicsőség, ami jó, ami kell, egyben az ügy szolgálata is. Még a bátorságot, merészséget is, de gyávaságnak vagy számításnak látszó alkalmazkodást is alá kell rendelni az ügynek. Így lesz, lehet az egyéni cselekedetből, még az írásból is — történelem” — olvassuk a Veres Péterrel készített egyik interjúban. Ezek a mondatok fejezik ki leghívebben a gondolkodó-író magatartását, amely egész közéleti és szellemi tevékenységét jellemezte.

Egész élete elkötelezett szolgálat volt népe, nemzete és a szocializmus mellett. Tanulmányai, esszéi, úti jegyzetei, vitairatai, tünődései, reflexiói, párbeszédei gondolatilag teljesebbé teszik az életművet, kidomborítják azt az eszmei veretet, érzelmi kultúrát, írói-emberi magatartást, amellyel Veres Péter nemcsak beírta nevét a magyar irodalom történetébe, hanem legeredetibb gondolkodóink között is számon kell tartanunk. *Mindenekelőtt Közép-Kelet-Európában*. Eredeti gondolkodó volt, aki az európai társadalmi mozgalmak, forradalmak és a kultúra elideologizált közegében kísérlete meg józan ésszel az eligazodást ön maga és az érték kiválasztást a közösség számára. Elméleti írásaiban időszerű, közgondolkodást foglalkoztató, idegekben égő kérdéseket elemez. Gondolatgazdagság, távlatok, lehetőségek felmérése, az ország és nemzetépítő szándék avatja kiemelkedő jelentőségűvé. A megszokott vitázgatás, dialogizálás helyett a Duna-táj közös gondoljai szólnak meg benne: *hogyan, milyen módon tegyük igazi közösségi társadalommá a szocializmust*.

Veres Péter végigjárta a ridegparaszti sors kényszerű útját. Kamaszfejjel pályamunkás volt, a mezei munkások sanyarú kenyerét ette parasztagzáknál és uradalmaiban. Négy elemi osztályt végzett. A nyomorúság nem engedte, hogy iskolai könyvtárakban, művelt vitatársakkal búvárkodjon. Mint író is csak félig tud az írásnak élni — nyáron földet művel, télen ír —, népes családjának mindennapi falatjáért kell dolgoznia. Ifjú éveiben nem jutott hozzá azokhoz a filozófiai és irodalmi művekhez, amelyek az elmét forrásba hozzák. Irodalmi folyóirat, ahogy visszaemlékezésében írja, harmincéves kora körül került a kezébe. Ez azt jelentette, hogy nem kapta meg a „literatúra mérgezést”, nem vált „intellektuellé”. Az élettapasztalatot gyűjtötte. Negyvenéves korában jelent meg első könyve, pedig már tizennyolc éves fővel könyvet írt.

Miért mondom el újra a jól ismert élettörténet körülményeit?

A gondolkodó-író Veres Pétert életfeltételei még akkor is a paraszti munkás mindennapokhoz kötötték, amikor már író volt; ez az életmód olyan mélyen beléje idegződött, hogy mint politikus és közéleti személyiség is meg tudta őrizni természet egyszerűségét, s ami még ennél is fontosabb, *az eszmék és elvek realista szembesítését a valósággal*.

Már első írásaiban érződik a Veres Péter egész tevékenységét betöltő törekvés, hogy összegező szintézisbe foglalja a magyar társadalom és kultúra sorskérdéseit. *Az Alföld parasztsága* a paraszti valóság vészjelzése volt, egy magyar parasztfiúhoz írott leveleiben — *Mit ér az ember ha magyar?* — a közösségi, politikai közgondolkodáshoz akar hozzájárulni élményeivel és tapasztalataival. Minden idegszálával szocialista volt. Ez adott erőt és hitet.

Az elmondottak még mindig nyitva hagyják a kérdést: gondolkodó volt-e Veres Péter a szónak klasszikus tudományos értelmében, és ha az volt, mi jellemzi gondolkodói magatartását, társadalmi és világszemléletének lényegét? Azok, akik

összefüggő művekhez, műnyelvhez, idegen-átvett kultúrához, egyetemi katedrához kötik a gondolkodó személyét, a „literátorok” szabványai szerint végzik a besorolást és alkotják ítéleteiket, valószínű meghökkennek a gondolkodó szó hallatán. De mások is félreismerték. A politikusok írónak tartották, az írók viszont politikusnak, a jobbik fajtából. A többség örökös közbeszólónak minősítette. A legnagyobbak közül való gondolkodó volt, a szó tudományos, ha úgy tetszik klasszikus görög értelemben. Találón írta Németh László, hogy a Szokratész körüli bölcsek faggatták ilyen „szűz hittel” a logika találmányát, s ehhez tegyük még hozzá: descartes-i módszerrel a valóságot. Jóllehet nem írt összefüggő könyvet a társadalom és a kultúra kérdéseiről, hányatott élete ezt nem tette lehetővé, szétszórt, több ezer oldalra terjedő elméleti írásaiból kell összerakni azt a *gondolati modellt* és *elmealkatot*, amely sajátosan Veres Péter-i eredetiségével és történeti távlatával a huszadik századi magyar kultúra legértékesebb alkotásai közé tartozik. Méltán állíthatjuk a Németh László-i, Lukács György-i, Fülep Lajos-i életmű mellé. Ő a magyar elméleti gondolkodás Kodály Zoltánja. Épp oly monumentális és népien eredeti, mint nagy kortársának zenéje.

Az eszmei fejlődés csomópontjainak értékelő rajzát még nem lehet elkészíteni, meg kell várni írásainak összegyűjtését. (Vajon mikor fogják kiadni?) Addig a tanulmányírónak nincs más választása, mint mozaikokból összerakni a gondolati modellt. S ezt a módszert azért is kell választani, mert az alföldi parasztság szociográfiáján kívül Veres Péter nem írt zárt, kidolgozott művet. A modell alkotórészeit tanulmányaiból, jegyzeteiből, reflexióból, olvasónaplójából, önéletrajzi írásaiból, regényeinek, elbeszéléseinek elméleti vonatkozású fejtegetéseiből kell gondos kézzel megszerkeszteni. *Akarattyai naplójában* írja: „A kis cél, a program, a mozgalmi célszerűség eltakarta a költészetet, elmulasztottam a kis ügyekben, a kis élményekben felmutatni, jelképpé szublimálni, felmagosítani a nagyot és az örököt, az általános emberit. Amit adtam is belőle, az is jórészt szétszórt gondolatokban, nem mindig világos reflexiókban van. Nemhogy művekben, ami végül is a leginkább érvényes irodalom, de még gondolati összegezésben sem adtam. — vagy nem tudtam, vagy nem bírtam — azt, ami — érzem — bennem volt.”

Szigorú mércével mérte önmagát. Ha nem is írta meg összefüggő műben társadalomelméletének és létfilozófiájának elméleti összegezését, de öregkori írásai olyan kristálytisztán tartalmazzák a szintézis részeit, hogy csak a vonalakat kell összekötni, hogy remekműben összegeződjön az elmulasztott. Ezekben az írásokban a huszadik századi népi Pascal és Montaigne bölcsessége szólal meg. A kifejezés nem játék a szavakkal, a műhelyébe visszavonult gondolkodó minden idegszálával a közülethez, az ország sorsához kötődik. Az ő tornya az ország és népe. Jelen van! A bölcsesség mélysége hasonlít Pascaléra, Montaigne-ra, a magatartás nem, mert az elkötelezettséget sorsként vállalta.

A legújabb magyar társadalomelméleti és filozófiai gondolkodás java részét, kivéve Lukács György és Fülep Lajos műveit, esszébe írták. Németh László világ-szemlélete, életfilozófiája esszéiben, kísérleteiben képez egységet és rendszert. Cs. Szabó László esszéiben és könyveinek (azok is esszékönyvek) elszórtan eredeti történetfilozófiai szemlélet rejtőzik. Semmivel sem kisebb értékűek, mint a nagy nyugati kortársaké, csak a sznobizmus utánzásai megszállottsága, idegen isten imádata és a dogmatikus gondolkodás merev valóságtól elszakadt ítélkezése törekszik elhomályosítani jelentőségüket. Veres Péter nem volt esszéíró. Elméleti írásai vitairatok, reflexiói szubjektív értéktételek, önéletrajzai élettapasztalatok alapján alkotott szubjektív vélemények, kifejezési formája célratörő. A valóságlátás és a gondolkodás uralkodik a kifejezési formán. Nincs tekintettel a megjelenítés stílus- és formakultúrájára. Ebben van eredetisége, így képez dialektikus egységet a tartalom és forma. A visszahúzódó, magába zárkozó esszéírókkal szemben a pragmatikus cél és szándék adja az írás belső indítékát. A legtöbb írása elemzés és a szó nemes értelmében vett *program*, mert hitt a valóság átalakításának és megváltoztatásának lehetőségében.

Mi jellemzi a Veres Péter-i elmealkatot?

Tanulmányában rendkívüli tehetséggel és elemzőképességgel, a józan ész fényénél valósággal elemeire szedi korunk társadalmát és kultúráját. Amikor a józan ész kifejezést használom, nem a népi romantikától kitalált, misztikus természetes adottságra gondolok. Veres Péter a társadalmat és kultúrát az emberi ész természetes logikájával bontja részeire. Mércéje a valóság. Azt kutatja, mennyiben szolgálja a vizsgált jelenség, mű az embert, társadalmi haladást, szocializmust, nemzetet. Nem a valóságot akarja eszmékkal kiigazítani, hanem dialektikusan igyekszik a valóság belső követelményeihez alkalmazni az eszmét. Az etnológusok az ősi közösség élet- és kultúrjelenségeinek tanulmányozásából készítették el azt a gondolkodási modellt, amely valamikor az egész emberiség sajátossága volt a történelem előtti időkben (Lévi-Strauss kutatása). A félig kimondott szándék: a közösségi élettől elszakadt, kívülről bevitt kultúra előtti gondolkodás természetének, belső dialektikájának a megtalálása. Nincs szándékomban bizarr analógiákat vonni. A Veres Péter-i gondolkodásmód számbavétele azonban kimondatja a sejtett igazságot: nem sok olyan gondolkodó írója volt Európának, aki ehhez fogható módon és mértékben megőrizte volna az évezredek népi gondolkodás ősrétegeit. A népiek ilyen vagy olyan módon saját eszméjüket vagy az elfogadott filozófiát életelvvé gyúrták, és ebből készítették el, dolgozták ki életfilozófiájukat, politikai elképzelésüket. Hegeli dialektikával: a megtartva túlhaladás érvényesülésével; Veres Péternél a kultúra beépül, megtermékenyíti az ősi mélyrétegeket, s ezzel a gondolkodás és valóságérzék kitisztul, megizmosodik.

Politikai jellegű írásaiban kérlelhetetlen a doktrinérekkel szemben. Leninről írott tanulmányában így ír: „Lenin tudta, amit minden vezető és kormányzó embernek tudnia kellene, hogy az úgynevezett »emberi természet« olyan subjektivitások konglomerátuma, amely a maga egészében a történelem egyik legfontosabb politikai objektivitása. El kell benne igazodni, és tudni kell vele bánni. Az egészszel is, a részekkel (osztályok, pártok, felekezetek, közbolondériák stb. stb.) külön-külön is. Tudósnak is kellett hát lennie, hogy a doktrinéreket ne engedje nagyon közel a forradalom belső tüzeihez. Megperzselődnének és elgyávulnának, mert nem ismerik az embert, csak a róla szóló »tudományt« és irodalmat. Azt az irodalmat és filozófiát, amely rendszerint a tegnap történelméből vonja le az ítéleteit és elméleteit (amelyek ott még helyesek is lehetnek) és fogalmazza meg a vágyálmait, az utópiát (amelyek sokszor csak az előbbi rend ellentmondásaiból keletkezett »antiságok«), holott pedig minden új társadalmi katalizma, minden új forradalom, és minden más nép és más ország forradalma nemcsak az »általánost« bizonyítja, hanem a »különös« is demonstrálja.”

A doktrinéből hiányzik a valóságérzék, csak a könyvből — irodalomból, filozófiából — tanultat fogadja el valóságosnak. Veres Péter az írókról is aszerint ítélkezik, hogy mennyire és milyen módon szüri át valóságszemléletén az eszmét. Mikszáth Kálmán halála után nőtt naggyá, mert „okossága, bölcsessége és éleslátása megőrizte egyszerűségét, a koreszméken keresztül látott”. Kosztolányi nem nőtt, azt hiszem, nem is nő, mert az okossága mögött nem a mikszáthi józan ész, hanem „filozófia” volt (szkeptikus és l'art pour l'art-os filozófia), a filozófiák pedig elavulnak. Csak a homéroszi és shakespeare-i „életokosság” nem avul el soha (Napló-jegyzetek). A Kosztolányira vonatkozó észrevételt azért idézzük, hogy a Veres Péter-i elmealkatot több oldalról mutassuk be. Az Édes Anna írója több ennél. Nem filozófiája, hanem lélekelemzése okán.

A „józan ész” realizmusa nem fogadja el a kész filozófiákat bíráló értelmezés nélkül. Azt a valóságot tekinti magáénak, ami tárgyi, szellemi, észbeli, lelki értelemben előtte van, s amely ugyanakkor megismerésre ösztönzi vállaltóját. Veres Péter valóságsszemléletében az irodalmi és művészeti realizmus csak része a „gondolkodási realizmusnak”. Ez képezi a létezés alapját és a továbbélés feltételét. „A nem-reális és az irracionális csak egyik tárgya a valódi realista szemléletnek és gondolkodásnak.” (A realizmus pólusai...) Ebben az értelmezésben a realizmus nem földhözragadt naturalizmus, színpépe beletartozik a sötét éppúgy, mint a

világos. Veres Péter a karkai életérzést elfogadja valóságosnak, de a szorongás csak egyik lelkiállapota az életnek, a lét legfőbb törvénye az ésszerű küzdelem a pusztulással. A Veres Péter-i realista látás nemcsak a kétségbeesés életérzésével helyezkedik szembe, hanem a dogmatikusokkal is, akik teóriákkal növelik a szakadékok önmaguk és a világ között. Mesterségesen kreált „igazságaikkal” dolyffé jegesítik magatartásukat, amellyel felsőbbrendűségük tudatát táplálják. Ez is eltávolodás a valóságtól. Az is lehet irreális, aki elméletileg valamilyen realizmust védelmez, de saját ideológiai ködképei eltakarják előle a látóhatárt, s ezzel másokat is becsap. Az elidegenedésnek ezt a formáját is tanulmányozni kellene. Az ideológiai irrealizmus kritikája a dogmatikus természetrajzának megértéséhez visz közelebb. Veres Péter e két pólusú torzulásban keresi a modern gondolkodás és kultúra jelenségeinek gyökereit és mibenlétét.

Mindez nem azt jelenti, hogy Veres Péterből hiányzott volna a kételkedés. Szemléletesen írja egyik naplójegyzetében, hogy amikor találkozott az angyallal, első kérdése az volt, hogy nem csapja-e be, az angyal képében nem az ördög szólott-e hozzá. A kételkedés nála nem életfilozófia, hanem a rejtélyek megfejtéséhez, értelmezéséhez való ésszerű közeledés. A tevékeny bölcsesség kezdete. A kételkedés-felfedezés-ésszerűség hármassága képezi realizmusának lényegét. Az író is a gondolkozási realizmus alapján ábrázolhatja a valóság „égi mását”. Ezzel a felfogással lehet vitakozni, ellentmondani, de eredetiségét, lényegi igazát kétségbevonni értelmetlenség, mert aki mindent tagad, az önmagát is tagadja, a lét értelmét veszti, a kör bezárul az ember körül, nem marad más, mint az öngyilkosság, s ez nem lehet cél.

Veres Péter társadalomelméletében a népiség, nemzet, magyarság és marxizmus, a parasztság történelmi szerepe és jövője szerves egységet képeznek. A szocialista közösségi társadalom általa elképzelt modellje, amelynek megvalósítása a történelmi fejlődés előrehaladó vonalának soron következő feladata, bonthatatlan szálakkal kötődik a nemzethez. Másrészt azért is szükséges foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, mert bírálóink elmarasztaló ítéletei eltorzították felfogását. Veres Péternél a népiség valóságismeret és magatartás. Történelmi realizmus, társadalmi és politikai értelemben. S ebben kell keresnünk maiságát is. A balatonszárszói táborozás alkalmával elmondott beszédében kétféle népiséget különböztetett meg, a tekintélyuralmi és *demokratikus népiséget*. Az igazi népiség demokratikus: a társadalom megújítására, az „itt és most” szükséges megvalósítására törekszik, s ennek a sorsváltásnak erkölcsi parancsa az elkötelezett szolgálat. A történelem számtalan példája bizonyítja és igazolja, hogy az olyan politikai törekvések, amelyek a látszatért vagy eszmei fogódzól próbálták felhasználni a népet céljaik elérésére, idegenek maradtak tőle, doktrinárságukkal megbénították a társadalom életerejét. Csak a belső azonosulás és építkezés vezethet eredményre. Az eltévelyedés másik példája az orosz narodnyikok története. A régi formák és népélet konzerválása, még ha nemes hivatástudatból történik is az, a történelmi fejlődés trendvonaláról való leszakadást jelenti. Joggal írta Lenin, hogy a narodnyikok a kispolgárság érdekeit képviselik. Veres Péter népiségében forrott össze a nemzeti és osztályelnyomás érzése, és alakult az országépítő politika alapelvevé, a közösségért és a közösséggel való haladás axiómájává.

A realizmus és népiség kérdésköre, amelynek megkíséreltük alapvonalait áttekinteni, szorosan kötődik nemzetről alkotott felfogásához. A közösségi létnek és együttlétnek meghatározó szerepe van. Már a Hunor—Magyar legendában benne van a „mi”, közösség-nemzet-összetartozás eredetpátosza. A *Bölcs és balgatat őseinkben* írja a nemzeté „kovácsolódásról”: legerősebb tényező a közösség, mert a termelésnek, emberi önfenntartásnak, az állam fennmaradásának „útja-módja-eszköze volt”. Ez természetesen következik realista látásából: az emberi nemnek nem volt olyan korszaka, amikor ne valamilyen közösségi formában élt volna. (Természetesen a közösség kohéziós ereje, szerkezete korhelyzettől és osztályviszonyoktól meghatározott.) Korunk közössége a nemzet. Nincs olyan létforma, amelyben bárki függetleníteni tudná magát korának közösségétől. Legfeljebb a doktrinér teremt magának

lombiklétet és rossz közérzetének pesszimista vagy anarchista filozófiát. A nemzeti létnek „korevidenciája” van, társadalmi-történelmi időszerűsége. Kevesen fogalmazták meg tisztábban és egyértelműbben a patriotizmust: a „nemzetünk iránti természetes közösségi érzés nem nacionalizmus, hanem országunk megtartásához, nemzetünk önfenntartásához életbevágóan szükséges állampolgári felelősség, szellemi-lelki elkölözöttség” (A „guvernamentális” gondolkodásról).

Kezdetben, mint szocialista földmunkás, csak az osztályelnyomást érezte, nem vette észre, hogy ez mennyire összefügg nemzete nyomorúságával. A magyar öntudat magatartásában, észjárásában, népi kultúrájában ösztönösen jelentkezett. A mindennapi küzdelmekben tisztult osztályöntudata osztályharcos nemzeti öntudattá. (Ez a genesis figyelhető meg Nagy István megjelent önéletrajzában is.) Első könyvei — Számadás, Az Alföld parasztsága, Mit ér az ember ha magyar — már a szintézis jegyében íródtak, feladatának a közösségi öntudat formálását tűzte ki, mert ahogy írja *Mit ér az ember ha magyar?* című művében „...nem egyszerűn osztálykérdésről, hanem magyar kérdéstről is szó van és nekünk magyar dolgozóknak és magyar értelmiségieknek mind a két felszabadulásra múlhatatlanul szükségesünk van.” A szocializmusban teremődnek meg az igazi felszabadulás tárgyi feltételei, az egyetemes szabadságesszme megvalósításának nemzeti keretei. Az osztályszerkezet átalakulása, köztulajdon, népi hatalom a szocialista közösségi társadalom kezdete. Veres Péter szintézisének lényege: *a magyar sorsszemlélet és a marxizmus benne kristályosodott egységé.*

A sokat vitatott egység kapcsán két kérdésre kell választ keresnünk:

a) Lehet-e az eszme önmagáért valóan, nemzetek felett egyetemes érvényű? Mert ha igen, akkor nincs értelme a szintézisnek.

b) Mit jelent a marxizmus asszimilálása?

A második kérdésre adott válasz az első igazából következik.

Marx és Engels is a kommunista építés első feladatát abban a formulában fogalmazta meg, hogy a proletariátusnak „önmagát nemzeté kell szerveznie”.

A marxizmus a nemzet testében és lelkében lesz valóságformáló eszmévé. Egészen más dolog kialakult (s ebben az értelemben „internacionalizált”) fogalmakat ráhúzni a valóságra, és abból magyarítani a jelenségeket, azzal a szándékkal és céllal, hogy elméletileg iránymutató feladatokat jelöljön ki a politikai gyakorlatnak. Az ilyen magyarázat torzított képe lesz a valóságnak. Veres Péter belülről, a valóság tapasztalati anyagából építkezik, a marxista gondolkodás néha nem fogalmi műveletek halmaza, amelyet az intencionált látszatvalóság ideológiai képe hitelesít, hanem legtisztább és legszabatosabb értelemben vett gondolkodásmód, amelyet az élettapasztalat kristályosít valóságismeretté és társadalomformáló gyakorlattá. A magyar sorskérdéseket is a marxista gondolkodás fényénél vizsgálta. Élettapasztalata a magyar valósághoz kötötte. Veres Péter azt is világosan látta, hogy az irodalommal és művészetel kell nyitva tartani az emberek lelkét és elméjét. A fejlődés-elmélet önmagában nem tudja elfogadtatni az itt-lét értelmét, olyan kultúrára van szükség, amely a mindig felsarjadó miért és hiába szkepszisére válaszként emberi sorsként fogadtatja el az értelmes létet és cselekvést.

A nemzet és a nemzeti eszme Veres Péternél nem öncél, hanem a kikerülhetetlen történelmi adottságok által meghatározott *entitás*. Ebből nem természetesen következik az agresszivitás, a nemzetek közötti gyűlölködés. Az egymás mellett létezés követelménye: az összetartozás tudatosítása. Ez a nemzeti jelleggen keresztül történhet. Nem a jelleg hordozza a nacionalizmust, hanem az azt kizárólagossá tevő ideológia. A felsőbbrendűség érzésével kezdődik a lélek mérgezése; a nemzeti közösségé is. Az a nemzet, amelyik magasabbrendűségének abszolútizmusában, eredetének előkelőségében és az ezekből levezethető történelmi jogokban hisz, nemcsak szomszédaitól, hanem önmagától is elidegenedik. Itt van bizonyítékul a közép-európai példa: a magyar, szerb, román, szlovák, orosz nacionalizmus elkerülhetetlenül ezeknek a téveszméknek bűvkörébe került, még akkor is, ha megtévesztésül szociális szlamokba csomagolta törekvéseit. Veres Péter a harmincas években a magyarság Duna-völgyi helyzetét tragikusnak látta, mert a kormányzat a közép-

osztály támogatásával hegemoniára törekedett. A legfőbb feladatot Veres Péter a közép-európai közösségen való munkálkodásban jelölte meg. Ma is időszerű!

A Duna táj nemzetjeinek törzsét egészen a legutóbbi időig a parasztság képezte. Ezért a gazdasági nyomorúság, társadalmi elnyomás, politikai kiszolgáltatottság sokkal szorosabban kötődött a parasztkérdéshez, mint Nyugaton. Veres Péter a parasztságot belülről ismerte, köztük élt, velük dolgozott, érezte és értette lelkük minden rezdülését. Ezért korán felismerte, hogy nincs társadalmi újjászületés a parasztság osztályöntudatos nemzeti szerepének figyelembe vétele nélkül. A szocialista forradalom is csak úgy győzhet és kaphat érzelmi töltést, ha az ő érdekeit is és törekvéseit is központi kérdésként kezeli.

Veres Péter parasztszemléletét a társadalmi-történelmi helyzet mérlegelése és megértése formálta. Az Alföld parasztságáról írt kitűnő társadalomrajzában találoán állapította meg, hogy a parasztságot osztályöntudatos és nemzeti érzésű osztállyá kell szervezni. A jövőt illetően az alföldi parasztságnak mint ilyennek jövője nincs. Az új út, amit választhat: az osztálykülönbségeket és a tájak zártságát megszüntető *szocialista gazdálkodás*. Igen, csak Veres Péter írásaiban ez nem volt egyértelmű. A sokat vitatott „paraszti jövedő” megőrizte a kisparaszti illúziókat. Abban azonban igaza volt, hogy a szocializmusban is meg kell őrizni az egyéniséget, az önálló gondolkodást és tevékenységet, természettel való egészséges kapcsolatot. Jóval *A Paraszti jövedő* megjelenése előtt a *Parasztsors — magyar sors* könyvében megfogalmazta félelmének okát: „Az iparosodás azon a fokon túl, ahol már a gépesített élet kezdődik, beteg jelenség. Épp olyan beteg jelenség, mint a földhözragadtság, amelyben a parasztmilliók vergődnek.” Illúzió vagy veszély? Nem a mezőgazdaságot belterjessé tevő gépesített földműveléstől fél, hanem az élet elgépiesedésétől („gépesített élet”) és a szervezés falanszterizmusától, hogy a gép és a szervezés ne kerüljön az ember fölé. A teljes embert félti. A szocialista mezőgazdaság szervezési formája nem lehet valamilyen új keletű falanszter, hanem az egyéniséget és kezdeményezőt érvényesíteni engedő demokratikus szövetkezeti forma. Ezt a magyar mezőgazdaság eredményei és demokratizmusa igazolja a legjobban. A parasztság „történelemfelettsége” és a kisparaszti birtok távlatáról alkotott elképzelés illúzió volt. De ez mitsem változtat aggodalma igazságmagván, érdek, korszerűség, egyéniség, köztulajdon összekapcsolása teheti életképpé a paraszti jövedőt.

A modern filozófia alapproblémája, hogy fokozza vagy csökkenti a válságtudatot, kilátástalanságba sodorja vagy óvja az embert a modern társadalom sorscsapásaitól. Mindezt a válaszból tudjuk meg, mit mond a létről, végső soron az ember helyzetéről és szerepéről a világban. Veres Péter társadalomelméletét is ebből a látószögből kell a vizsgáló értelemnek mérlegelnie.

Veres Péter realista elméletében társadalom-ember-valóság-megismerés-cselekvés egységes struktúrát képez. Ezért mindenekelőtt a közösségi szocialista társadalomról alkotott modelljét kell elkészítenünk. Nem filozófiai rendszerekben gondolkodik, mert azok mulandók, mert kihull belőlük a megkövesedett eszme, megmarad a bölcsesség, a kérdésseltevés zsenialitása, azok a problémák, amelyek nyitva tartják a gondolkodást. A modell elkészítésénél fontos figyelembe venni történelemszemléletét. A történetiség szemléletének alapvonása. A „társadalom-élettan” törvényeit éppoly fontosnak tartotta, mint a gazdasági vagy politikai élet jelenségeit. Ezek közül is a legelső „a forradalom az élet — s a népelet — motorja, örök hajtóerő, s baj van ott, ahol az megáll” (A mongolok — már nem titkos története). A történelem és a „társadalom-élettan” törvényeiből levont következtetések szocializmusról alkotott elméletének szerves részét képezik.

A *görög drámák újra olvasása közben* című írásában fogalmazta meg a társadalom és kultúra néhány kérdését. „Miért nem tud a közösségépítő gondolkodás (az igazi »gubernamentális« gondolkodás) az életben tartósan megvalósulni? Miért nem tudott az aiszkhüloszi »konstruktivizmus« és szókratészi filozófia realizálódni a görögök életében és történelmében?” Ha a politikai hatalom nem érti vagy nem hagyja érvényre jutni az önfenntartás-megmaradás („tenyészet”) törvényeit,

melyeknek erősebbeknek kell lenniük minden elméletnél, az élet elsorvad. A közösség — nép vagy nemzet — belső léttörvényeivel együtt „tenyészet”, képződmény, amelyet a létvalóságából kikristályosodó kultúra acéloz sorsát irányító, öntevékeny közösséggé. A közérdektől elidegenedő politikai hatalom, még akkor is, ha szólaiban a népiség látszatát kelti, belülről roncsolja szét, fagyasztja el élődsi televényként az öntörvényeiben egészséges testet. (A modern elidegenedés megértésének is ez a kulcsa.) Az élet természetes menetének dogmatikus vagy szubjektivistá gúzbakötése pusztulást okoz.

Népek és birodalmak létezésére vonatkozó felfogását a következőkben foglalhatjuk össze: a széthullást a politikai hatalom elidegenedése idézi elő, amely mozgásba hozza a kontraszlelekiót, megkövesedett bürokráciája és mandarinista rendje életképtelenné teszi a népi-nemzeti erők létfenntartó mechanizmusának működését. Ebből a látószögéből keresi a magyarázatot a magyar történelem sorskérdéseire is. Rákóczi után a nemesség elbürokratizálódott, elfogadta a Habsburg-államgépezet által felkínált hivatalokat és rangot, szolgává züllött, makacsul ragaszkodva előjogaihoz. Az arisztokrácia és köznemesség demokráciájával a parasztok nyakán élt. Milyen kellett volna legyen? Mint Rákóczi korában az erdélyi nemesség, csak műveltebb, korát jobban értő. Veres Péter szerint, hogy milyen lehetett az Árpád-kori magyarság, a székelyek között érthető meg. „A felső kultúra és a nép közösségi kultúrája, különösen ami az észjárás, a nyelvet, ízlést, magatartást jellemzi, sose szakadt ott úgy el egymástól, mint a magyarországinál, ahol a nép jobbágyparasztai és pásztori kultúrája külön — és lenn! — élt, virágzott, vagy csak vegetált a változó korszakokban, a felsőbbség pedig latinos, általában nyugatias töltésű volt” (Bölcs és balgatat őseink). A magyar történelemre vonatkozó megállapításai közelről sem jelentik, mint azt bírálói igyekeznek a fejére olvasni, hogy tagadja a marxista osztályharc elméletét. Mennyire felel meg a székelyekről vagy a nemességről alkotott kép a történeti forrásokból kiolvasható statisztikailag bizonyítható történeti helyzetképnek, a mi szempontunkból kevésbé fontos, mert a társadalmi modell összerakását és elemzését tűztük célul. Visszatérve az osztályharcra, Veres Péternél nem „magyarkodó” illúziók kergetéséről van szó. Más népeknél is volt osztályharc, a XVIII. századi jobbágyság sehol sem élt palotában, mégis ezek a népek nem kerültek a létveszély örvényébe, mert a vezető osztályok nem idegenedtek el kultúrában, életfelfogásban, érzésben olyan mértékben, mint a Habsburg-uralom alá került magyarságé. Nem lévén fejlett polgárság, nem volt aki az úrt betöltse a lenn és fenn között. A közösségi élet vegetatív szinten maradt — kérdésessé vált a magyarság léte. A nemzeti történelemnek ezt az aspektusát is figyelembe kell venni.

Milyen legyen a szocializmus? Hogyan foghatja egységbe a közösség, kultúra, hatalom hármass tényezőjét? Ebben foglalható össze a fejlett szocializmus időszerű kérdése. A politikai hatalom átvétele, a nagyüzemi termelés megteremtése, az osztályellentétek felszámolása önmagában nem formálja a társadalmat közösségi társadalommá. A szocialista nemzetet „lelki-szellemi-erkölcsi” forradalommal kell igazi közösséggé, eleven hatóerővé tenni. Ez a történelmi jelenlét. Olyan erkölcsre van szükség, amely egységbe kovácsolja az embereket, közös akaratra fogja az egyéni törekvéseket a történelmileg soron levő feladat elvégzésére. A célt és eszközöket nem lehet mesterségesen, kívülről bevinni. Belülről kell hogy kiépüljön, a természetes életerő kibontásával. A példák sokaságából csak egyet emelnék ki: *a társadalmi demokratizmust*. Művi úton ezt nem lehet létrehozni. A társadalmi szervezetekben, testületekben „magától értetődő spontán demokratizmussá” kell fejlődnie. Demokraták kellenek, nem doktrinérek. Népi-nemzeti felelősségüket ismerő, művelt emberek, akiknek idegeibe rögződött, vérükben fluidumodá vált a közösségi társadalom akarata és céljai. Akiktől idegen az „elmandarinosodás”, az elszakadás a közösségtől, a beszükülés csoportosulások, rétegek magánérdekeinek szférájába. A szocializmusban az egész szellemi élet feladata olyan szemlélet kialakítása, amely az egész társadalom gondolkodásmódját és életérzését közösségivé és felelőssé tudja formálni. Tudatosítja a történelmi jelenlétet. Olyan „törvényt” kell alkotni, amely az emberek idegzetébe és reflexeibe égetődik. Önámítással vagy a semmi kábulatá-

ban nem lehet élni. „Az én koncepcióm — írja a Szárszó című művében — azonban szemmel látható volt. Forradalom, utána szocializmus. Nem mint párturalom, hanem mint kollektivisták társadalmi rend.” A „történefilozófia”-keresés és -elemzés, a gazdag élettapasztalattal átítatott műveltség a közösségi szocialista társadalom modelljének előkészítéséhez vezetett. A fejlett szocializmus lényegi és időszerű kérdéseihez. S ami fontos, nemcsak a „van”-t magyarázta, hanem azon is gondolkodott, hogy milyen kell legyen.

A nyugati gondolkodók tömegtársadalom-koncepciója a polgári társadalom válságának diagnózisa. Ortega Y Gasset a tömeget bójának nevezte, amit a „szél ingat ide-oda”. A tömeg elfoglalta az elit helyét, Diogenes sáros csizmájával Aristippos szőnyegére lépett. André Malraux a lét tragikumának a teljes megsemmisülés bizonyosságát nevezte. Vég nélkül idézhetnénk a kilátástalanság diagnosztáinak kozmikussá növesztett félelmét az isten nélküli világ kivetettségében. Ezt a Nyugatimádók meg is teszik. A kérdés nem is az, hogy jó-e a kórkép vagy nem. Sokkal inkább az, hogy a bajok kizárólag a magántulajdonon alapuló társadalmak tünetei vagy nem. Erre kell feleletet keresnünk. Ha a magántulajdon megszüntetése teljes terápiáját tudja adni a szellem és művészet eltévedésének, akkor nincs miért foglalkozni vele, mert a polgári kultúra válságtünetei bóják, amiket a tenger el fog sodorni.

Veres Péter már első írásaiban foglalkozott a modern civilizáció és demokrácia kritikájával. Elég elolvasni Vámbéry Ruzstemhez intézett levelét, amelyet a Kritika 1973. augusztusi száma közölt. A szocialista földmunkás Veres Péter előtt már a húszas évek végén nyilvánvaló volt a polgári civilizáció túlhaladásának történelmi szükségszerűsége. Az részletkérdés, hogy Balmazújvároson a Kadarcos utcában egy magyar „ridegparaszt” a kortárs kultúrkritikusokkal majdnem egyidőben észrevette a demokrácia és kultúra válságának tünetjelenségeit. (Az információs források feltárása a filológia feladata.) A lényeg az, hogy látta a bójákat, a növekvő elbizonytalanodás, utánzás és fogyasztás veszélyét. A „vidám robotemberek” elszaporodásának lehetőségét. Élete végéig, alkotó marxista gondolkodóhoz méltóan, foglalkozott a válság társadalmi és szellemi jelenségeivel. A szocializmustól sem tartotta idegennek a mandarinizmus, emocionalizmus, kispolgárisodás, szkepticizmus — az „élvezetvallás” térhódítását. Mi az oka? Egyrészt a tudatmaradványok, másrészt a vegetatív lét szintjén természetesen keletkező megalégedettség és élményínség. De ugyanilyen mértékben termeli az elidegenedett hatalom megtévesztő politikája, mert a vidám, megalégedett, alkalmasabb állampolgár, mint a visszakérdező. A jelenségek nem a szocializmus természetéből adódnak, de jellemzőivé válhatnak, ha a hatalom-közösség-kultúra között szakadás következik be. A szocialista társadalom emberei is az „élvezetvallás” gyülekezetébe kerülhetnek, ha „saját értelmük és a szocialista történelmi akarat belső, értelmi, lelki és izlésbeli fordulatot nem tud létrehozni bennük (Kispolgáriság — Jelenidő). A vegetatív életérzés csak a közvetlen célokat érzékelteti, mindig újra, mindig másra ösztönöz. Közben az új kispolgár lelke, értelme üresebb lesz, mert nem kell gondolkodjon, mindent készen, megoldva kap. David Riesman találóan jellemezte a kívülről irányított ember fogyasztási beállítottságát: „Megtalálja a közönyösség és az apátia veszélyét leküzdő csodaszert, a csillogást.” Ha a szocialista kultúra nem tud értelmet adni a létnek, az emocionalizmus vagy a szkepticizmus keríti hatalmába az egyént.

A másik reális veszély a mandarinizmus. Az elit értelmiség és az egyszerű emberek között a szakadék növekedik. Az egyszerű emberek nem képesek befogadni az új eszmék, tervek, absztrakciók rendszerét. Elvesztették az Istent, képtelenek eligazodni az új világ eszméi között, élvezethajszájukban nem tudnak eljutni önmagukhoz. Az európai kultúrát évszázadokon keresztül — a kinaival és indiaival ellentétben — a magas kultúra demokratizmusa jellemezte. Ez a demokrácia jutott válságba. A sablonokban gondolkodók játszi könnyedséggel rántják elő kéznél levő válaszukat: a tömegeket a magas kultúrához kell emelni. A tudomány új világában ez lehetetlen. Ezt Veres Péter is tudta. A megoldás, amennyire

ez lehetséges, az értelmiség erkölcsi és politikai tisztaságában mutatkozik. A néppel-nemzettel együttérző és gondolkodó értelmiség nem fogja szellemi hatalmát a közérdek ellen fordítani. Utópia vagy más lesz a történelem válasza? Nem tudjuk. Ez nem jelenti azt, hogy a tömeg továbbra is a vegetatív élet szintjén maradjon. A „tudatos lét”-et a szocialista kultúra kell hogy kialakítsa, nemcsak racionális magyarázattal, hanem hittel is. Olyan belső meggyőződéssel, amely sorsként fogad-tatja el az egyetlen élet értelmét és a cselekvés ésszerűségét.

A szocializmus olyan társadalom lehet, amely ésszerűen tervezett otthona az embernek. Veres Péter legfőbb törekvése az volt, hogy otthonossá tegyék létünket a szocializmusban.

